

Pápes Éva

A forradalom naplója

Filmek 56-ról

Az évforduló mindig ünneplés, emlékezés és valamiféle számvetés is, amelyben az események átvilágításra kerülnek. Emlékek – valóság és valótlanok – küzdenek meg az idő által lerakott feledésrétegekkel, hogy a következő nemzedékek számára is érthető legyen, mi és hogyan történt azokban a napokban, hetekben, amikor Magyarország szinte teljes egyetértésben lerázta magáról a diktatúrát, és elkezdett felépíteni – szinte a semmiből – egy önkormányzati rendszert, egy demokratikus formációt, amelynek működőképességét hatalmas össznemzeti konszenzus biztosította. Csoda volt ez, olyan sóhajtás, amibe beleborzongott egész Európa, mert egyszerre volt elutasítása annak a megegyezésnek, ami odalökte a szovjet rendszernek a kelet-európai veszteseket, köztük hazánkat is. Néhány pillanatra úgy tetszett, van kiút, hogy aztán a tankok lánctalpai újra beletapoassák a föléledt reményeket a vértől átázott földbe. Ennyi volt – csupán néhány röpké pillanat a történelem számára, de nekünk olyan mementó, olyan példa, amit elfelejteni vétek lenne, bár hosszú amnéziánk alatt sok-sok kísérlet történt a másításra, a hamisításra, az elferdítésre. Amit mi az iskolában ellenforradalomnak tanultunk, és amiről szüleink csak suttogva és a félelem árnyékában mertek – ha egyáltalán mertek – beszélni, az ma állami ünnep. Hogy milyen is volt a forradalom, azt ma már nehéz rekonstruálni, de mégis a sokféle szubjektív emlékezetből összeáll a kép: annak az időpillanatnak a képe, amikor Magyarország megállította a történelmet, s egy hatalmas erőfeszítéssel fordított rajta egyet. Nagy ára volt: sok-sok halott, sebesült, bebörtönzött, fél nemzedéknyi emigráns, kettétört életek és a hallgatás, a kimondhatatlanság kínja, amit még tetézt az a sok-sok gyalázkodás és hazugság, amibe mindezt belefojtották.

Az ötvenes évektől egészen a nyolcvanas évekig tilos volt kimondani, megeleveníteni a lezajlott eseményeket, illetve korlátozott módon lehetett írni, filmet készíteni az ellenforradalomról – kellő megvilágításban. Természetesen mindig kijátszották a tiltásokat a nagyok, s a jelzések szintjén sokatmondóan megjelentek különféle epizódok arról a bizonyos valamiről, aminek a nevét nem mondjuk ki. (Tudodki!) Gondoljunk például csak Makk Károly *Szerelem* című csodálatos filmjére, vagy Fábry Zoltán *Húsz órájára*, Szabó István *Szerelmesfilmjére* – nem lehetett nem érteni! A film – a kor leg hatásosabb kulturális fegyvere, a viták és harcok terepe – kezdte ki ezt a tiltást a legnyíltabban, mindent elkövetve azért, hogy becsempéssze a témát legalább a tűrés kategóriájába.

A nyolcvanas években enyhült annyira a cenzúra, hogy elkezdődött a kényszeres amnézia feloldása, s egyre-másra tüne- deztek fel az ötvenhatos témájú filmek. Megint csak Makk Károly 1982-ben leforgatja az *Egymásra nézve* című filmet, amelyben burkoltan, és személyes tragédiába csomagolva, de már feltűnik az ötvenes évek igazi arca. Aztán 1987-ben Gárdos Péter leforgatja a *Szamárköhögést*, amely gyerekszemszögű képe az októberi napoknak, ugyanebben az évben Kósa Ferenc filmje, a *Másik ember* szintén gyanúsán nem követi a hivatalos ideológiát, bár nem elég egyértelmű az állás- foglalása. 1989-ben Zsombolyai János a *Halálra ítélt* című filmjében már igen nyíltan negligálja hőse történetén keresztül az előírt paneleket. De sorolhatnánk még azokat a filmeket – *Megáll az idő*, *Eldorádó* és így tovább -, amelyek megtörik a hallgatás tornyát, amely addig lehetetlennek látszott. Ezekben a filmekben (nem véletlenül Bereményi Géza írta mind a kettőt, s rendezte az egyiket!) már egy új generáció árnyaltabban és a hiány fájdalmát erőteljesebben artikulálva je- lenítette meg a forradalom idejét. Itt már jelen van a Kádár-korszak konszolidálódása alatt meghúzódó elveszettség, a dicsőített kispolgárság abszolút romboló energiáinak megmutatása.

A rendszerváltás után furcsa módon nem török magukat a filmesek, hogy most már valódi történeti hűségű műveket készítsenek 56-ról, bár Makk Károly 1991-ben készült *Magyar rekviemje* és a moziban alig feltűnt Sólyom András által rendezett *Pannon töredék* (1998) próbálja feldolgozni a forradalom témáját, de egyik film sem igazán jelentős. Talán túl hosszúra nyúlt a hallgatás ideje, vagy inkább a kinyílt lehetőségek más témák felé csábították a rendezőket, nem tudni, de szinte alig van ebből az időszakból jelentős feldolgozása a témának. Egyáltalán, az ötvenes, hatvanas, hetvenes évek szinte csak a nosztalgizálás köntösében jelennek meg.

Most, az ötvenedik évfordulóra új lendületet vett a téma feldolgozása, számos kiváló televíziós dokumentumfilm készült, szinte minden csatorna vetíti a maga ötvenhatos sorozatát. A játékfilm is nekifeszült, nagy levegőt véve három jelentős költségvetésű mozifilm került közönség elé az évforduló tiszteletére. Ebből egy hollywoodi nagyfilm, Andrew Vajna pro- dukciója – horribilis költségvetéssel – és két szolidabb, de azért jelentős anyagi forrásokkal megtámogatott hazai alkotás.

A *Mansfeld* négyszáz milliója és a *Budakeszi srácok* kétszázharminc milliója már méltó ünneplésnek tűnik. Természetesen nem a ráfordítás, hanem az eredmény mutatja meg, mennyire méltó ez a két alkotás az évfordulóhoz, illetve mennyire képes igazán megmutatni a forradalom lényegét, jelentőségét, az események feszültségét, az utána következő megtorlás döbbenetét. A *Mansfeld* az utóbbit választotta témájául, hiszen 58-ban játszódik, s csak utal az ötvenhatos eseményekre, de a *Budakeszi srácok* sem az események fősodrát jeleníti meg, inkább azt a hatást, ahogyan a forradalom megmozdította a vidéket – a főként svábok által lakott Budakeszit -, ahol az események zajlanak. A *Mansfeld* hősei is szinte gyerekek, maga Mansfeld Péter tizenhét éves, de a „banda” tagjai még nála is fiatalabbak (egy kivételével, aki már felnőtt férfi). Ebből is látszik, hogy itt már egy másik rendezőgeneráció készítette a filmeket, akiknek ugyan vannak személyes élményei a forradalomról, de csak gyerekként, a rácsodálkozás szintjén szemlélve az eseményeket. Ez a naiv szemszög kissé egyezik a ma emberének döbbenet tekintetével, aki egy félig-meddig demokrácia (majdnem egészen az) világából és egy amnéziás oktatáspolitikai által okozott hézagossal, vagy pusztán történelmi tanultsággal (mint a mai fiatalok) ül be a moziba, hogy emlékezzen és tisztelőleg a sorsfordító nagy elődök tettei előtt. Akikről persze kiderül, hogy nem születtek hősek, s akiket az események sodortak ilyen-olyan módon a hőség felé, s akik boldogok lettek volna, ha hagyják őket élni egy kicsit – vagy csak egy kicsit jobban! Ehelyett mártírrá váltak, vagy örök bélyeget, örök sebet szereztek, mert akkor éltek, amikor választani és dönteni kellett. Talán éppen ettől olyan megrázóak ezek a filmek, mert hőseik nem igazán akartak hősök lenni, és mert létezésük fordulatait egy történelmi forgatókönyv diktálta, nem kérdezve, akarod-e ezt a sorsot.

A Mansfeld-banda kis csibészei még emlékeznek a két évvel azelőtti forradalomra, és szeretnék még a csibészségükben is valahogyan hasonlítani azokra, akik ott és akkor jelen voltak az események központjában. Valami elképesztően és kimondhatatlanul óriási jelentőségű szemükben a forradalom, és minden, ami ott történt. Talán ez volt az utolsó „nagy történet”, amiben az ország a közös érdeket, a nemzeti érdeket magasabbra helyezte, mint a saját egyéni érdekét, és valódi áldozatot – véraldozatot – hozott érte. Ezt fontos tudnunk és értenünk, mert erre épül Mansfeld Péter tragédiája. Autólopás és fegyverrejtegetés 58-ban már nem von maga után halálbüntetést. De ha összerakjuk az eseményeket: egy ávós ezredes autóját kötik el, a fegyverrel „akciót” terveztek, lefegyvereznek és megautóztatnak egy rendőrt, akit ugyan meg akarnak ölni, de végül megsajnálják és elengedik. De még így sem feltétlen következik a halálos ítélet, ha Mansfeld Péter nem fejlődne kis csibészből igazi hőssé, méltóvá a forradalom alakjaihoz, amikor megtörettetése kálváriájában egyre határozottabbá és erősebbé válik. Az alapjában nem ellenszenves vallató tisztak is tudják: sima ügy, így is hat év, meg úgy is hat év, ezért túl nagy energiát nem akarnak a tárgyalásba fektetni. De a kis csibész forradalmárnak vallja magát, mesél az 56-os tetteiről – ami amúgy nem igaz, hiszen hazaküldték, csak az ő képzelete színezte ki saját szerepét, s ezt a vallatók is pontosan tudják – és igazi hősként állja a vallatásokat. Szökése pecsételi meg a sorsát, számára a hatalom a legsúlyosabb büntetést szabta ki: életfogytiglan, amit másodfokon, miután betöltötte a tizennyolcat, halálbüntetésre változtatnak. Tragikus történet, ami bármely jogállamban nonszensz lenne, de Magyarország nem volt jogállam, főként a megtorlás időszakában, és az elhúzódoó rettegést csak részben oldotta fel a Kádár korszak látszat-konzolidációja.

A mából nézve szinte érthetetlen a főhős makacssága, amellyel szinte maga köti a hurkot a saját nyakára, folytonos konfabulálása ellentmond a józan észnek. És mégis! Valami történt ott, akkor, 1956-ban, ami felejthetetlen és megkerülhetetlen, hatásában annyira élő, hogy inkább lesz valaki hőssé, mintsem kiszolgálójává a nagy közös hazugságnak. Tanulságos történet, már csak azért is, mert a történelemkönyvekből és a családi krónikákból tudjuk: kollektív értelemben nem ez történt, igenis megtörtünk, igenis hazuggá váltunk, annyira azzá, hogy azóta sem tudunk felkelni igazán. Kár, hogy a történet drámaisága nem tud igazi méltó filmet létrehozni, de még így is átsejlik rajta a megrendülés, amit kivált a nézőből, főként a filmbéli korosztály nézőiből. Iskolásokkal ültem a Corvin moziban, gimnazistákkal, akik szokatlan csendben nézték végig a filmet, nem csörögtek a popcorn zacskók és cukorkás sztaniolok. Megrendültek, mert nem értették, de érezték a nagyságot, amivel ez a valamikor élt fiú, Mansfeld Péter legyőzte önmagát, és történelmet formált egymagában. Kár, hogy sok volt a túl hosszú és majdnem unalmas jelenet, hogy Eperjes Károly csak önmagát játszotta százszor elismételt gesztusokkal és mimikával, kár, hogy a szép beállítások és közelik nem álltak össze igazi szerves nagy képpé az emlékezetünkben, kár, hogy Szilágyi Andor inkább író, mint rendező. De nagyszerű, hogy kiváló fiatal színészek születnek a magyar mozi számára, hogy Fancsikai Péter felnőtt a feladathoz, hogy remek arcok és remek enteriőrök hozták be az igazi ötvenes éveket, és hogy a mozi működött, ha nem is lett korszakos jelentőségű film belőle, de segített emlékezni és megérteni valamit a mai fiataloknak abból az elsüllyedt korszakból.

Erdős Pál Kovács István regényéből (*A gyermekkor tündöklete*) készítette a *Budakeszi srácokat*. Tehát itt is valós történelem alkotja a filmet, ráadásul az író egyben történész, tehát pontos ismeretek egészítik ki a gyermekkori élményeket. Kiegyensúlyozott és hiteles képi világot teremtettek a film alkotói, amelyben a látszólagos idillt törli meg a forradalom

híre, s válik vízvázasztóvá, amelyben megmutatkozik mindenki valódi természete. Budakeszi sváb falu volt, nyilván a kitelepítések után vagyunk, ahogyan az egyik jelenet sváb asszonya haragosan kiabálja: nem lesz lista (fel kéne iratkozni némettanulásra), mert utána megint jön a kitelepítés, itt senki nem fog németül tanulni. A kor egyértelmű: a simlis iskolagazgató, a kemény tekintetű és vonalas tanárnő teszi a dolgát. A rendszer bebetonozta önmagát, az állások stabilak, a diktatúra működik, az emberek megfélemlítve, de élék mindennapi életüket. A forradalom híre hirtelen vág bele ebbe az „idillbe”, szinte azonnal megmozdul mindenki, a helyi viszonyok még nem torzultak el teljesen, még természetes a lázadás, az összefogás, amellyel város és falu egyszerre mozdul meg. Az válik itt láthatóvá, ami a legfélelmetesebb volt a korban: mindenkit és teljes létében fenyegetett az önkény, nem volt olyan rétege, csoportja a társadalomnak, amely ne érezte volna veszélyeztetve magát. Egy szűk csoport, kezében ostorral, rákényszerített valamit a többségre, ami legkevésbé sem tudott szerveződni. Meghunyáskodók akkor is voltak, de még mindenki érezte a rendszer mesterkéltségét, emberellenességét. A túlélés ösztöne mindenkinél működik, de ez sem tudja megállítani a forradalmat, ami elementáris erővel adott lehetőséget a tiszta levegővételre.

A történet főszereplője, Istvánka tíz éves, faluban nőtt fel a nagymamával, de Budakeszire kerülve édesanyához, részesevé válik nemcsak a zárt világú tudószanatórium életének, de egy zárt sváb falu világának is, amely kénytelen megszenvedni a közös megaláztatások mellett a nemzetiségi megkülönböztetést is. Mire vágyik egy fiatal gyerek, aki sohasem ismerte az édesapját? Példaképre, apa-mintára, valami nagyszerű tette, amivel ő is hős lehet. A kisfiú életébe így kerül be Máriy Laci, aki egyszerre lesz barát és példakép, aki ugyanolyan természetességgel focizik vele, mintha ő is gyerek lenne. A forradalom híre megmozdította a felnőtteket és a gyerekeket egyaránt. Tenni szeretnének valamit, amivel segíthetnek – legyen az fegyveres ellenállás, vagy barikád építése a szovjet tankok lassítására. Kisebb és nagyobb gyerekek a felnőttek mellett (a szülői tiltás, féltés ellenére) tevélegesen bekapcsolódnak az ellenállásba, ugyanazzal a természetességgel hurcolásszák a fegyvereket, mintha számháborúznának. Nyilván nem is tudják felmérni a kockázatokat, de ez legkevésbé sem befolyásolta az embereket, a harc kilátástalansága csak a tankok megjelenése után lett nyilvánvaló. A végső elkecsereedés gesztusával próbálták megállítani kezdetleges kis házi bombákkal a haditechnikai monstrumokat. Személyes tragédiák sora zajlik a filmben, amik közül a főszereplő, Istvánka számára a legszomorúbb, ami barátjával, Máriy Lacival történt. A helyi ávos tiszt két lövése nyomán megbénul, tehetetlenül fekszik a kórházi ágyon.

Mindenki élte az életét a forradalom előtt: a hétköznapok eseményei zajlanak a filmben. Úttörő-avatás, a fiúk bombát találnak az erdőben, a mama barátja ultimátumot ad, vagy ő, vagy a gyerek, új főorvos kerül a szanatóriumba, a szilveszteri bálban kiderül, hogy Máriy Laci milyen nagyszerű táncos, a mama olyan verset szaval el április 4-én, amit a helyi ávos igen rossz szemmel néz, az emberek időnként szomorúak, máskor meg vidámak. A sok nosztalgizáló, komikus-parodisztikus, vagy éppen idealizáló film után végre a valódi, egyszerűen nyomasztó-boldog-boldogtalan ötvenes évek. Amilyen valójában lehetett, amikor egyszerre volt szörnyű és mindennaposan természetes. Ebbe a mindennaposan természetes világba hasít bele a forradalom, a maga különlegességével és abszurdításával, s az emberek vérmérsékletük és tisztességük szerint részt vesznek benne, vagy lapítanak. A film nagy erénye ennek a mindennapiságnak a bemutatása, amelyben a mostani generációk számára igazi érzékelhető közelségbe hozza a mítoszok 56-ját, a kisfiút, aki felveszi a katonák által otthagyott, háromszor akkora nadrágot és csizmát, és géppisztolyt szorongatva közlekedik a budakeszi utcákon. Még nagyon fiatal, nem érti, és nem tudja befolyásolni a világ történéseit, de annyit érez, hogy nagyon igazságtalan az a világ, amiben él, és szeretne tenni valamit, hogy a dolgok végre helyükre kerüljenek. De rend nincs, és nem lesz (mint tudjuk) az után sem, hogy a Vége főcím megjelenik.

Erdőss Pál igazi történelmi háttérfilmet készített, olyat, amelyben a kis események és nagy megrendülések egyszerre vannak jelen. Tabló és életkép, leltár és felmutatás egyszerre, alapos és pontos képe a kornak. Remek színészek villantják fel a karaktereket, a falábú portás, a jó szándékú kórházigazgató, a merev tanárnő, a sváb parasztyerekek – mind-mind telitalálat, ahogyan a Veégh Szabolcs által játszott kisfiú is. Egyetlen problémát éreztem a film amúgy nagyszerű szereposztásával kapcsolatban: mintha mindenki (a gyerekeket kivéve természetesen) úgy tíz évvel fölötté lenne az általa eljátszott karaktereknek. Ez csupán Máriy Laci - Huszár Zsolt esetében válik zavaróvá, és inkább a színészi feladat elnagyolt megoldása miatt. Bár kulcsszerepe van a kisfiú életében, mintha mégis kissé hangsúlytalan lenne a jelenléte. Ugyanezt éreztem Dörner György esetében is, de itt inkább a szerep igazi kibontása, megíratlansága lehet az oka, hogy a bekövetkező tragédia motívatlanoknak tűnik. (Ávos tiszt, akiről kiderül, hogy Jugoszláviában felesége és kisfia van, mégis megnősült újra.) De ezek a felvillanó sorsok adják ki azt a motívumrendszert, amittől a film kétségtelenül hitelessé és izgalmassá válik, hitelesen bemutatva a valódi ötvenes éveket.

A harmadik alkotás, ami mostanság kerül a mozikba: a *Szabadság, szerelem* címet viseli. Andrew Vajna producer mellett Goda Krisztina jegyzi, aki a *Csak szex és más semmi* sikere után került a film rendezői székébe. Romantikus történet,

amelyre a cím is egyértelműen utal, sok nagyjelenet, amelyből képet kapunk az utcai harcokról, nagyszabású vízilabda meccsek, és minden, ami szem szájnak ingere. Megnyugtató, vagy éppen nyugtalanító, hogy '56 bevonult a tömegfilmbe? Ezt döntse el ki-ki maga, az bizonyos, hogy az évforduló ünneplésekor széles filmes választék született a méltó emlékezés jegyében, és már nem kell attól szorongania az iskolásoknak, hogy kényszer-mozikat kell végigülniük, miután az iskolai ünnepségen kellően elunták magukat. Az úgynevezett egyszerű néző pedig választhat, melyik mozgókép szimpatikus számára, miből, hogyan szeretne bepillantást kapni a magyar történelem legnagyobb és legtragikusabb huszadik századi fejezetébe, hogy emlékezzen, tanuljon, és főként használni tudja a történelmet arra, amire való: a ma megélésére.

Jelenetek a *Mansfeld és a Szabadság*,
szerelmem című filmekből

